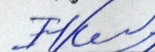

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, ІНФОРМАЦІЇ ТА
РЕГІОНАЛЬНИХ СТУДІЙ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач випускової кафедри

 Ніна РЖЕВСЬКА

« 15 06 » 2023.

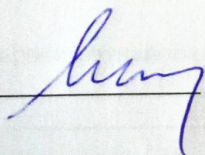
КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ БАКАЛАВРА
СПЕЦІАЛЬНОСТІ 291 «МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ
СУСПІЛЬНИКОМУНІКАЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ»
ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЇ ПРОГРАМИ
«МІЖНАРОДНА ІНФОРМАЦІЯ»

**Тема: «ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ (НА ПРИКЛАДІ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ)»**

Виконавець: здобувач вищої освіти 4 курсу, 409 групи, Піддубняк Ольга Сергіївна

Керівник: ст. викладач кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій Ємець Валентина Олександрівна

Нормоконтролер: _____

Олексій МЕНДРІН

КИЇВ 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади та специфіка гібридної війни.....	5
1.1. Теоретико-методологічні засади гібридної війни.....	5
1.2. Міжнародний досвід застосування інформаційних технологій у гібридних війнах.....	14
РОЗДІЛ 2. Особливості ведення гібридної війни в сучасному інформаційному суспільстві.....	20
2.1. Інформаційна агресія в контексті гібридної війни в Україні.....	20
2.2. Використання інформаційних технологій в російсько-українській війні.....	29
РОЗДІЛ III. Боротьба з дезінформацією: світовий досвід та вітчизняна практика....	33
3.1. Зарубіжний досвід боротьби з «фейками» та дезінформацією.....	33
3.2. Протидія України впливу інформаційним технологіям у протистоянні з РФ на масову свідомість.....	42
ВИСНОВКИ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ.....	50

ВСТУП

Актуальність. Сучасні глобалізаційні процеси стали наслідком створення єдиного всесвітнього інформаційного простору з широким доступом до інформації та інформаційних технологій. Інформаційне середовище, яке виникло у результаті трансформаційних процесів у сфері обміну даними, стає фронтом або площиною інформаційних впливів на свідомість широких мас, сприяє поширенню у суспільстві свідомо неправдивої інформації – фейків, дезінформація та пропаганда перетворюються на інструменти формування громадської думки.

У міжнародних відносинах достовірність інформації є ключовим фактором, що впливає на глибину й форму взаємодії держав, їх рівень довіри один до одного. Важливу роль відіграє інформаційна складова протистояння, що часто перетікає у інформаційні війни, часто вони є складовою частиною гібридної війни – нового виду військового конфлікту, якому все більше притаманні використання економічних, інформаційних, політичних методів, ніж збройних.

Проблеми інформаційних воєн є особливо актуальними у зв'язку з глобалізацією інформаційних процесів, стрімким розвитком інформаційних технологій, що дає можливість для політиків використовувати інформаційний простір як поле бою. Звідси впливає актуальність проведення детального аналізу інформаційних технологій та феномену масової свідомості російсько-українського протистояння як невід'ємної частини новітньої за своєю формою і змістом гібридної війни.

Метою кваліфікаційної роботи є визначення ролі інформаційно-комунікаційних технологій під час ведення гібридних війн.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**:

- визначити характерні ознаки гібридної війни;
- проаналізувати наукові дефініції поняття «інформаційна війна»;
- здійснити аналіз використання інформаційно-комунікаційних технологій в російсько-українській війні;

– вивчити міжнародний та вітчизняний досвід боротьби з інформаційними фейками.

Об'єктом дослідження є інформаційний чинник як інструмент гібридної війни.

Предметом дослідження є використання інформаційно-комунікаційних технологій під час російсько-української війни

Методи дослідження. Під час написання кваліфікаційної роботи було використано такі методи як медіа-моніторингу, метод аналіз і синтезу та узагальнення.

Апробація результатів дослідження. Зміст і результати дослідження презентовано на конференціях: Міжнародна науково-практична конференція молодих членів і студентів «Політ. Сучасні проблеми науки» [47],[48].

Структура роботи складається із вступу, трьох розділів, висновку та списку використаних інформаційних джерел. Загальний обсяг роботи становить 58 сторінок, основний текст викладено на 50 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА СПЕЦИФІКА ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

1.1. Теоретико-методологічні засади гібридної війни

XXI століття – це ера комп'ютерів, оцифрування даних та все більшого поширення інтернету у всіх галузях і на всіх рівнях. Зрозуміло, що за такого швидкого розповсюдження інформаційних технологій вони стають ще одним полем боротьби за людську увагу, віру, світогляд. І якщо в мирний час це сприймається інакше, то у воєнний – інформаційне поле стає ще одним фронтом боротьби. Причому воюють на цьому полі бою без оголошення війни, проведення бойових дій, без використання зброї. Саме інформація, а вірніше – її подання й трансформація, стають тим інструментом, яким ведеться боротьба. Інформаційні війни стають чи не важливішими, ніж конфлікти із використанням зброї.

В останні десятиліття все більшого поширення набуває модерна форма збройного протистояння – його характеризує те, що він починається з «мирних» виступів проти уряду. Вони згодом переростають у жорстоку громадянську ворожнечу, і, зрештою, завершуються зовнішньою інтервенцією. Їх безперечно можна назвати новим типом воєн сучасної епохи [56].

У арсеналі інформаційних воєн – ЗМІ та нові медіа. Дослідники сходяться в тому, що у теперішній час вони є головним елементом і фактором інформаційних воєн. На сучасному етапі мас-медіа вже перестали виконувати суцільно підсобну, допоміжну роль. Вони стали самостійним чинником, доволі потужним, таким, що має вплив на історичні долі народів. Через ЗМІ суспільству пропонують не тільки новини та продукцію. З їх допомогою просувають потрібні ідеї і навіть світосприйняття [27, С. 56].

За допомогою інформаційних потоків, які мають пропагандистський, навчальний, маніпулятивний і навіювальний характер, людей примушують підкорятися

нав'язаній думці. Серед способів впливу на суспільну свідомість у мережі інтернет поширені:

- замовні коментарі та пости на інтернет-ресурсах;
- створення фейкових акаунтів та сайтів;
- замовні матеріали на популярних ресурсах;
- хакерські атаки тощо [49].

Ф. Хоффман, американський військовий теоретик, першим відзначав, що «...війни сучасної епохи характеризує процес гібридизації, у рамках якого змішуються традиційні форми війни, кібервійни, організованої злочинності, іррегулярних конфліктів, тероризму і т. п.» [53]. Для окреслення цього процесу він запропонував визначення «гібридна війна» – тобто така війна, яка виходить за рамки традиційних понять про неї. Таким чином, вона є сукупністю політичних інтриг, ведеться запекла боротьба за політико-економічне володарювання над країною, за території, ресурси й фінансові потоки.

Під час «гібридної війни» поряд з регулярними збройними формуваннями на полі бою з'являються нові актори: нерегулярні формування повстанців і бойовиків, злочинні угруповання, терористи, приватні військові компанії та легіони іноземних найманців, підрозділи спецслужб різноманітних країн світу, військові контингенти міжнародних організацій [56]. «Гібридні конфлікти» пов'язані з такими зусиллями, які в результаті призведуть до дестабілізації функціонування держави та розколу суспільства. «Центром ваги» в гібридних війнах є населення цільової країни, що відрізняє їх від звичайних воєн [77, С. 196].

Дослідники в правовій сфері вказують на те, що вперше термін «гібридна війна» було використано на одному із самітів НАТО, який відбувся у вересні 2013 р. у Великій Британії. Також вказують, що це тип такого конфлікту, який буде ще більше застосовуватися у XXI столітті. Л. Волкотруб підмічає, що така війна поклала «початок кардинально функціонально оновленої сфери оборони, нової якості збройних сил та їх основних функцій, оскільки з'явилася нова форма агресії. Вона

поєднує інформаційно-торговельно-енергетичну війну; традиційну воєнну агресію та окупацію; залучення територіально-кримінальної діяльності; розширення функції диверсійно-підривної та партизансько-громадянської складової» [27]. Цей тип конфлікту як специфічний вид бойових дій характеризується тим, що відбувається як війна без правил. Дослідник А. Єрмоленко зазначає наступне: «У такій війні стає проблематичною цінність, принаймні з боку агресора, моральних і правових норм» [30, С. 190].

Єдиної дефініції гібридної війни не існує. У середині 2000-х років у західній науковій спільноті поширюється поняття «гібридна війна». Втім, у більшості випадків її трактували в інших термінах та поняттях, ніж це спостерігається тепер. До прикладу, говорячи про сучасний антагонізм України і Росії, користуються такими дефініціями, як «неконвенційна війна», «нерегулярна війна» (irregular warfare) чи «змішана війна». Це може бути і спонсорована державою «гібридна війна», де «розмиваються» межі військового конфлікту, а до участі в ньому залучаються такі невійськові засоби, які зазвичай не мають прямого відношення до класичного військового протистояння [12]. Американський вчений М. Маклюен поняттям «гібридна війна» називав засоби комунікації як новий ресурс сучасної війни держави в інформаційному полі [69, С. 67].

На сьогоднішній момент науковці пропонуються різні варіанти формулювання змісту гібридної війни:

- військова стратегія, у якій сполучаються звичайна війна, мала війна та кібервійна;
- атака, у ході якої використовується ядерна, біологічна, хімічна зброя, саморобні знаряддя для здійснення терористичних атак та інформаційного тиску;
- динаміка бойового простору (battlespace), що передбачає швидку реакцію та пристосування учасників протистояння;
- модерний вид партизанської війни, де поєднуються сучасні технології та методи мобілізації;

– головний інструмент асиметричної війни, яку ведуть на трьох символічних фронтах – поміж населення зони, де ведеться конфлікт, населення, яке перебуває в тилу та міжнародної спільноти [5, С. 22-39].

Тобто природа гібридної війни відображається через синергію різних вимірів протиборства – інформаційного, політичного, економічного, соціального, гуманітарного, воєнного. Ціль гібридної війни полягає при цьому у закріпленні елементів стратегічно цінних ресурсів країни-жертви за агресором. Процес «передачі» цих ресурсів відбувається добровільно зі сторони еліти «країни-жертви». Це пов'язано зі сприйняттям цього процесу не як завоювання, а як рух шляхом прогресу та переінакшення ментальності народу. Вона у ході трансформації втрачає свої основні цілі і духовні цінності, заміщаючи їх тими морально-психологічними фантомами і міфами, які нав'язує агресор [17, С. 126].

Є. Магда називає гібридну війну прагненням однієї держави підкорити собі іншу, використовуючи для цього політичні, економічні, інформаційні інструменти. Тому для гібридної війни бойові дії виступають як другорядні, а пріоритетними стають інформаційні дії та інші важелі впливу [38]. Ф. Хоффман вказує на те, що гібридна війна зачіпає такі сфери як географічна, економічна, ідеологічна та інформаційна. Говорячи про цей тип конфлікту, Г. Почепцов зазначає, що війна «... розгорнута на всіх можливих напрямках, це не лише інформаційна війна. Це одночасно економічна, репутаційна, смислова, людська... На неї повинні працювати всі, хто має вплив на населення: актори, співаки, письменники, режисери. Військові дії задають лише фон для більш масштабної війни в людському розумі» [17, С. 126].

У свою чергу, політолог М. Требін вказує на те, що для гібридної війни притаманно:

– поєднання конвенційних і неконвенційних бойових дій і залучення учасників війни (паралельно із збройними силами держави-агресора залучають терористів, найманців, партизан, банд-формування тощо);

– «гібридна» війна починається з використання неконвенційних методів

ведення бойових дій незаконними збройними формуваннями;

– велику роль відіграє інформаційна боротьба, а увага, в першу чергу, звертається на цивільні суб'єкти (засоби масової інформації, телебачення, інтернет, інші способи комунікації) [64].

Таким чином, узагальнюючи твердження дослідників, можемо виділити наступні аспекти «гібридної війни»:

– Економічний. Фактично його застосування почалося з моменту відходу від натурального господарювання і окремих національних економік до світової системи господарювання. Вона, в свою чергу, пов'язана з міждержавним розподілом праці та міжнародною торгівлею. Історії відомо чимало методів, що застосовувалися у рамках цього компоненту протиборства. Як приклад можна назвати підробку Францією англійських, австрійських та російських грошових знаків в період наполеонівських війн [34, С. 67]. У епоху глобалізації фінансова сторона гібридних війн розвинулася як за масштабами застосування, так і за багатоманітністю методів, починаючи з прямого блокування фінансових рахунків окремих осіб чи урядів держав-супротивників і закінчуючи непрямими методами, які базуються на заборонах. Як приклад першого типу дій можна назвати замороження зарубіжних рахунків Іраку (2012 р.) і Венесуели (2019 р.). До непрямих методів відноситься відмова на проходження коштів через «треті країни» і компанії або перекриття доступу іранським банкам до системи «SWIFT» у 2018 р. Як приклад економічної війни можна вказати «континентальну блокаду» – комплекс заходів із перешкоджання торгівлі Великобританії, що використовувався Францією в 1806–1814 рр. Морська блокада була найпоширенішим типом економічної війни у XIX–XX ст.. Після Другої світової війни економічні санкції залишались активним знаряддям міжнародної політики. За період із 1971 р. до кінця XX ст. науковці виділяють близько 120 епізодів з використанням санкцій, застосованих у межах економічної війни Заходу проти СРСР. Механізм санкцій вживається і в XXI ст.: це і загороджувальне мито, і американські закони «Про контроль над експортом» (відповідно до нього створили Координаційний комітет із експортного

контролю (1949 р.) та «Про протидію противникам Америки за допомогою санкцій» (Countering America's Adversaries Through Sanctions Act, CAATSA) 2017 р. Фахівці деколи цей тип санкцій виокремлюють в окрему форму дій – технологічне протиборство. Ще одним елементом економічного аспекту гуманітарної боротьби є ресурсний. Його суть полягає у перекритті доступу до предметів першої необхідності, як то провіант, вода, медикаменти, предмети гігієни тощо [34, С. 65]. Зростання технічних резервів і різноманітності економічних стосунків у сучасному світі призвело до появи нових форм ресурсного протиборства, які мають вигляд транспортної, енергетичної та навіть водної блокади. У деяких випадках їх масштаби такі, що можна говорити про екоцид цілих територій. Сюди можна віднести спробу відведення води річки Йордан від Ізраїлю, що послужило як причина «шестиденної війни» 1967 р.; кібердиверсії, які здійснювалися з метою зруйнування електроенергетики Венесуели в 2019 р.; кібератаки російських хакерів на державні відомства й об'єкти критичної інфраструктури США, Канади, Великобританії, Німеччини, Франції, Італії та України.

– Культурний аспект. Основна увага приділяється не змісту, а мінливості форм. Зміст стає другорядним, утрачає значущість, стає придатним для будь-яких маніпуляцій. У той же час сучасна масова культура знижує культурну, інтелектуальну межу подання матеріалу для аудиторії. Інформація для широкого загалу не має потребувати великих інтелектуальних зусиль у глядача і слухача, діючи виключно на емоції споживача контенту. Як результат – пропонується яскравий піар, який характеризується розмитістю, нечіткістю та доволі широкою інтерпретацією ідей та сенсів. Вони, в свою чергу, недостовірно трактують історичну картину й сучасні погляди навколишнього світу. Без ідеології, яка повинна підштовхувати народ до дії, ідеологи гібридних технологій просто підбурюють людей на протестні рухи для організації заворушень і різних протистоянь. Масова культура з її інформаційно-семантичним полем можуть застосовуватися у якості гібридної зброї у війні нового типу. Ціль гібридної війни – це зміна історичного коду пам'яті народу та руйнування неупередженого трактування світової історії. З іншого – це морально-правова зброя,

коли відкрита брехня виступає як правова підстава для збройної агресії, арешту іноземних громадян та економічного тиску на державу [34, С. 65].

– Енергетичний. Цей компонент гібридної війни виділяють В.П. Горбулін та Є.В. Магда. Аналітики зазвичай енергетичний вимір гібридної війни оминають [38], оскільки він зникає на фоні недоброзичливих економічних кроків, демонстрацій пропаганди і збройного протистояння. Серед проявів енергетичного тиску на ворога у гібридній війні можна згадати нафтову кризу 1973 р., до якої призвело введення ембарго ОПЕК на поставку нафти тим країнам Заходу, які надали підтримку Ізраїлю у війні Йом-Кіпур. В умовах біполярного устрою політична складова енергетичних відносин була радше винятком, ніж правилом. Але з моменту розвалу біполярної системи і створення поліполярного світу енергетичні відносини практично не обходяться без політичної надбудови. Бажання користуватися енергетичними важелями в політичних цілях прямо співвідносяться з реальним впливом держави на події у світі [34, С. 66].

Однак одним із найважливіших у гібридній війні виступає інформаційний та психологічний аспект. Метою інформаційної та психологічної війни є спроба зламати моральний дух противника, обманути і як результат – перемогти мінімальними жертвами та витратами матеріальних ресурсів. У плані матеріального забезпечення інформаційна та психологічна війни значно дешевші, ніж класична війна. У той же час, таке протистояння більш затратне з погляду інтелектуальних ресурсів – воно потребує більш сумлінної роботи над проєктуванням стратегії й тактики, аналізом слабких сторін противника, розробкою комплексу заходів впливу, які будуть мати найбільший ефект [38].

Інформаційна боротьба у гібридній війні ведеться одразу у кількох напрямках. У першу чергу вона охоплює:

- населення в зоні конфлікту;
- населення країни-жертви агресії, але на території, яка не зачеплена конфліктом;

- громадяни країни агресора;
- міжнародне співтовариство [12].

Методами інформаційної війни на повну користується і східний сусід України – росія. Ця держава сповна використовує ті можливості, які мають інформаційно-комунікаційні технології.

Польські науковці О. Васюта та С. Васюта виділяють «інноваційні» напрями військово-стратегічної думки, що використовуються при веденні гібридної війни: «бунтовійна» (заколоти), кібервійна та війна, спрямована на «придушення свідомості», тобто її метою є знищення людської здатності до самоусвідомлення й критичної оцінки агітації [1].

До 2014 року термін «гібридна війна» був мало відомим в українській медіа-сфері, серед політичних діячів та простих громадян. Більш відомими були такі дефініції, як «інформаційна війна», «інформаційне протиборство», «інформаційна зброя», хоч їх використання часто мало трохи футуристичне і публіцистичне забарвлення. За останні роки ситуація докорінно змінилась. Важливим є розуміння суті й ризиків стану гібридної війни, в яку втягнута не тільки окупована частина держави, а вся Україна. Це впливає на державну політику гарантування безпеки людини, її прав та свобод в кожній сфері й інформаційній у тому числі [17, С. 124].

Об'єкт інформаційної війни включає як масову свідомість, так і індивідуальну. Здійснення інформаційного впливу можливе як в інформаційному шумі, так і в інформаційному вакуумі. Засобами ведення інформаційної війни можуть бути будь-які способи передачі інформації. Інформаційний вплив включає викривлення фактів чи нав'язування аудиторії такого емоційного сприйняття, яке є вигідним для агресора.

Як правило, методами інформаційної війни є вкид дезінформації, або подання інформації у вигідному для себе ключі, що передбачає викривлення оцінки подій, що відбуваються, деморалізацію громадян, і на перспективу – забезпечення переход широкої аудиторії на бік інформаційного агресора [12].

Теорії походження та розвиток інформаційних війн проаналізував у своїй роботі «Глобальні комунікації, міжнародні відносини та ЗМІ, починаючи з 1945» (1997) американець, журналіст Філіп Тейлор. Він стверджує, що швидкий розвиток цивілізації, еволюція комунікативних технологій має грандіозний вплив на розвиток міжнародних відносин у сучасному світі: «Починаючи з ХХ-го сторіття, ЗМІ реально впливають на розвиток нової світової історії» [20].

Гібридна війна як новий спосіб ведення протистояння набуває все більшого поширення і поступово приходить на зміну збройній боротьбі. Однією із причин виступає її відносна дешевизна – у порівнянні із забезпеченням зброєю військових формувань противники витрачають на гібридну війну менше фінансів. З однієї сторони, такий спосіб ведення війни може бути тривалішим у часі, адже потребує поступового втручання у всі сфери життя й діяльності держави-жертви. З іншого ж боку, це дасть можливість поступово підпорядкувати інформаційну, економічну, ресурсну, культурну площини діяльності жертви до потреб агресора. Тому використовуються будь-які методи: від найпростіших (таких, як обстрілювання, наклепи, вигадки) до найжорстокіших (рейдерство, збройні провокації із загибеллю мирного населення тощо).

Незважаючи на свою новизну, гібридна війна вже має напрацювання і методи ведення, розроблену систему впливу та власних теоретиків. Причому серед останніх – як ті, що досліджують цю агресію як вид ведення війни, його політичні й теоретичні аспекти, так і ті, що застосовують ці знання на практиці та доповнюють їх власним досвідом і спостереженнями. Тим самим розширюються й удосконалюються теоретико-методологічні засади цього виду військового конфлікту.

1.2. Міжнародний досвід застосування інформаційних технологій у гібридних війнах

Інформаційна війна зайняла міцні позиції серед методів ведення сучасних воєн. Використання дезінформації з метою зниження бойового духу серед солдатів та населення ворожої країни є дієвим способом для якнайшвидшого вирішення конфлікту з найменшими фінансовими витратами. Одним із перших, хто ще в 1976 р. ввів поняття «інформаційна війна» та окреслив її основні причини, вважається американський вчений Т. Рона.

Український політолог М. Гетьманчук вказує, що за цьогочасних умов можна виділити такі основні типи інформаційної війни як варіантів «воєн нового покоління» [10, С. 296]:

- способи впливу на інформаційну інфраструктуру;
- методи отримання даних з систем інформаційного оповіщення, телекомунікації тощо;
- засоби, які можуть впливати на інформацію, яка обробляється в інформаційних системах;
- засоби, які можуть впливати на свідомість усього суспільства.

Інформаційна війна як вид воєнного протистояння не є чимось новим. Із найдавніших часів люди розуміли важливість інформації та наслідки її впливу, особливо якщо це були неправдиві дані. Ще у VI столітті до н. е. китайський стратег Сунь-Цзи розробив методи ведення інформаційних воєн. Він радив наступне:

- знесилювати війська ворога, не даючи можливості забезпечувати їх провіантом та всім необхідним і порушуючи дисципліну;
- підривати устої країни, яка вибрана жертвою, дискредитуючи її традиції, віру, лідерів, розбещуючи населення та провокуючи внутрішні конфлікти.

Сунь-Цзи вважав, що цього можна досягти, купуючи інформацію і спільників; примушувати до злочину, щоб шантажувати та вербувати; співпрацювати з негідниками; використовувати дезінформацію, залякування, психологічний тиск, наруга, висміювання; перешкоджати ефективній роботі влади противника, заохочувати хабарництво. Дезінформація була для нього найефективнішим методом ведення війни: «Війна – це шлях омани. Якщо ти можеш що-небудь, показуй противнику, що не можеш; якщо ти користуєшся чим-небудь, показуй йому, нібито ти цим не користуєшся; хоч ти й близько від нього, показуй, нібито ти далеко; хоч ти й далеко від нього, показуй, що ти близько...» [21, С. 46].

Вправно маніпулювали інформацією для досягнення потрібних цілей і в інших античних державах. Так, подібним методом користувалися і в Стародавній Греції. Одним із способів було поширення серед ворожих сил недостовірної інформації про кількість та переваги свого війська. Інший метод – робилися написи на камені із закликами до опонентів у період силових протистоянь – такі собі аналоги сучасних листівок [11, С. 67].

У ході військових конфліктів античні воїни користувалися й методами психологічного тиску, зокрема Олександр Македонський. Методики маніпулятивного впливу на людей застосовувалися й у Стародавньому Римі. Вони йшли в хід у період виборчих перегонів, ними користувалися, виступаючи у суді чи формуючи власний пантеон богів і пантеон підкорених народів, під час воєнних дій. Говорячи про застосування психологічних та інформаційних методів впливу, Г. Почепцов вказує на те, що за допомогою певних засобів підтримувався бойовий дух солдат; також висловлено концепт «справедливої війни» («щоб бути успішною, війна повинна була вважатися справедливою») [49, С. 572]. Також «суттєвий пропагандистський вплив мали тріумфи, які супроводжували перемоги римських імператорів» [49, С. 573].

Риторика використовувалася як мистецтво переконання проти своїх ворогів. Так, завзятий прихильник війни з Карфагеном Сципіон Африканський, виступаючи в Сенаті, кожену свою промову закінчував фразою: «Втім, Карфаген має бути

знищений» [32, С. 21]. У тому ж таки в Стародавньому Римі з'являються й перші газети. Це були «Acta senatus» і «Acta diurna populi romani». У першій переважали звіти засідань сенату. У другій в основному передавали чутки та плітки, які обговорювалися в місті та поза ним. Великою популярністю користувалася професія «збирачів інформації» [11, С. 68].

У період Середньовіччя центром інформаційного впливу був Ватикан, про що свідчить формування концепту «священної війни» і сама організація Хрестових походів. Поява у XV ст. друкарського верстату започаткувала новий етап глобального впливу на маси. Ним скористався Мартін Лютер. Протидіючи інформаційному впливу папського престолу, він видавав Біблію, перекладену доступною для народу німецькою, та свої тези й памфлети. У XVII столітті Ватиканом було створено «Конгрегацію пропаганди віри». Це був перший історично зафіксований центр, де здійснювалася підготовка та проведення інформаційно-психологічних спецоперацій. Тут займалися підготовкою місіонерів, готували та публікували твори, які мали допомогти в їх діяльності. Все це передбачало розробку й обґрунтування глибоких і вичерпних методик переконання, заохочення, рекрутування за допомогою усної та писемної форм комунікації [32, С. 24].

Якщо говорити про XIX ст., то тут великий вплив на розвиток та поширення інформаційних технологій маніпуляції здійснив Наполеон Бонапарт. Він одночасно і боявся можливостей засобів масової інформації і використовував газети у військових кампаніях. Його армію майже завжди супроводжувала друкарня, а для зміцнення духу власних військ та впливу на противника існували газети «Кур'єр італійської армії», «Франція очима армії», «Журнал Бонапарта та добродесних людей», «Єгипетський кур'єр». Для поширення дезінформації використовували й газети інших держав. Для цього «постійно втрачалися таємні документи», а неправдива інформація, що містилася в них, публікувалася в іноземній пресі. Таким чином за кордоном розповсюджувалася та інформація, яка була вигідна Бонапарту [22, С. 61]. За часів Наполеона поширеною була практика випуску фейкових газет: в Парижі виходила псевдоанглійська газета,

підконтрольна Бонапарту. Він також добре розумів, який інформаційно-комунікаційний потенціал мають дипломатія, театр, книгодрукування, створення іміджу персони. [22, С. 61].

Українська історія теж знає чимало прикладів використання інформаційної війни. Причому не тільки у якості жерви цих методів. Так, не гребували використовувати в своїй діяльності технології інформаційного впливу й київські князі – Святослав, Ольга, Володимир Великий, Ярослав Мудрий та Володимир Мономах. Деякі з прийомів та засобів ведення інформаційної війни вони перейняли від візантійців, додавши аналогічний досвід варягів. Так було створено їх власну систему [32, С. 26].

Свій слід в історії інформаційно-психологічних війн XVII ст. залишив і Гетьман Війська Запорозького Богдан Хмельницький. Достеменно відомо, що велику роль під час проведення військових операцій він відводив саме використанню дезінформації. Розповсюдженими прийомами були поширення чуток або заслання козака-смертника, який у полоні видавав завчасно підготовлений текст про кількість козацьких полків чи підкріплення, яке мало підійти. Для ведення війни Б. Хмельницький користувався тими ж «військовими хитрощами», що й козацькі ватажки Остафій Дашкович, Дмитро Байда-Вишневецький, Северин Наливайко тощо [22, С. 54].

Як перший приклад вдалого використання методів інформаційної війни у XX ст. можна назвати виведення з числа активних учасників Першої світової війни Росії та розвал Російської імперії. [32, С. 35].

Уже в період Другої світової війни існували й успішно діяли органи державної пропаганди [9, С. 37.]. У СРСР цю роль виконували Бюро військово-політичної пропаганди і 7-ий підрозділ Політичного управління (ГЛАВПУРi) РККА. У нацистській Німеччині пропагандистську діяльність здійснювали Міністерство народної освіти і пропаганди і Верховне головнокомандування Вермахту. Такі ж органи мали і США та Великобританія. У ході війни використання методів психологічного впливу було високоефективним. Попри розвиток інформаційних

технологій в той час, пропаганда, як і раніше, найчастіше здійснювалася в формі листівок і плакатів. Активно застосовувалося також радіомовлення на мові адресата [24, С. 210].

За час, що минув з моменту закінчення Другої світової війни, теорія психологічної війни поповнилася новими можливостями й способами. На фоні протистояння СРСР і США під час «холодної війни», а також в місцевих війнах, що траплялися в цей час, інформаційні війни стали набувати нових рис. Для цього періоду притаманні постійний інформаційний антагонізм, гонка озброєнь, економічне протистояння та боротьба за джерела сировини та ринки збуту. З метою захисту своїх військових, політичних та економічних інтересів США у 1950 р. створили Управління психологічної війни, яке займалося активної пропагандистською кампанією. [32, С. 39-40].

Як яскравий приклад ведення інформаційної війни варто назвати діяльність СРСР на цій арені. Практично весь період існування СРСР – це ведення інформаційної війни. У свою чергу завдяки цьому відповідні структури – КДБ, ЗМІ, партійні та радянські громадські організації отримали величезний досвід та сформували дієвий інструментарій для ведення не тільки інформаційної, але й гібридної війни [32, С. 38].

Інформаційна війна велася не лише проти зовнішніх ворогів. Інформаційна зброя застосовувалася й проти громадян власної країни та населення «дружніх» держав. Радянський Союз був яскравим зразком країни, де велася класична «гібридна» боротьба з визвольними рухами серед захоплених і колонізованих народів. [11, С. 17].

Як класичний приклад гібридної війни називають війну, яку провадила «Хезболла» в Лівані у 2006 р. «Хезболла» здобула психологічну перемогу 2006 року. Забезпечили її перевагу наступні ключові моменти: зміщення акцентів у процесі прийому рішення з військової площини у етичну та моральну, змушено робити вибір між уставом, правом, мораллю, врешті, компрометувати супротивника [39].

У російсько-грузинській війні 2008 р. Росія рівночасно використовувала офіційну армію та вела інформаційну, кібер- та економічну війну.

Ще одним прикладом застосування інформаційних технологій у міжнародних гібридних війнах сучасності, є інформаційна агресія РФ проти України. Так, у 2012-2014 рр. росія почала активну пропагандистську артпідготовку, починаючи підготовку до війни з Україною. Було задіяно всі види інформаційної зброї: канали телебачення, радіо, кінематограф, інтернет, книговидавництва. Книгарні наповнилися друкованою продукцією із виразними назвами: «Геноцид русских на Украине», «Новороссия, восставшая из пепла», «Бандера и бандеровщина», «Украина – вечная руина. Гопак на крови», «Киев – капут», «Евромайдан. Кто уничтожил Украину?», «Поле боя – Украина. Сломанный трезуб» тощо [37, С. 144]. Це все є свідченням того, що «...проти України працює десять потужних медіа-груп Російської Федерації, тисячі найнятих фізичних осіб, для яких журналістика – не творчий процес, а вигідний бізнес» [31, С. 433].

Широке застосування інформаційних технологій у сучасних конфліктах пришвидшує трансформацію війни. Вона стає якісно новішою завдяки появі військових операцій принципово нового типу, мета яких – інформаційне знищення соціально важливих сфер держави та інформаційно-психологічний тиск на противника, щоб зламати його волю, без використання зброї [6].

Таким чином, поняття інформаційної війни й застосування інформаційних технологій у воєнних діях не є новим явищем. Подібними методиками користувалися ще в давні часи з метою введення противника в оману, щоб нагнати на нього страху й змусити сумніватися у власних силах і можливостях. Розвиток технологій і способів передачі інформації та її доступність для широкого загалу тільки пришвидшив цей процес.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВЕДЕННЯ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

2.1. Інформаційна агресія в контексті гібридної війни в Україні

Інформаційна війна є невіддільним й головним компонентом гібридної війни. У ході розповсюдження агресивно забарвленої інформації у суспільстві будується альтернативна реальність, так би мовити зомбі-реальність. Сутність інформаційної агресії – ідентоцид. Він полягає у знищенні громадянської ідентичності [33, С. 6]. Сучасні політичні та нейролінгвістичні технології забезпечують вибір широкого діапазону способів та прийомів здійснення маніпулятивного впливу на свідомість [67, С. 66].

Проявом інформаційної агресії є інформаційно-психологічна війна. Вона з'явилася як форма інформаційного протиборства на певній стадії розвитку засобів і методів інформаційно-психологічного впливу. На сьогоднішній час – це найбільш соціально небезпечна форма інформаційного протистояння. Вона здійснюється насильницькими засобами і способами впливу на інформаційно-психологічну сферу протидіючої сторони з метою вирішення стратегічних завдань. Інформаційно-психологічна війна – це сукупність різних форм, методів і засобів впливу на людей з метою перевертання їх психологічних характеристик (погляди, думки, ціннісні орієнтації, настрої, стереотипи поведінки) у бажаному напрямку, а також колективних засад, масових настроїв і громадської свідомості в цілому [8, С. 142].

Мартін Лібікі, провідний теоретик у галузі інформаційних війн та автор книги «Що таке інформаційна війна?», вказує на те, що сутністю інформаційно-психологічної війни є вплив на суспільну свідомість. Причому він здійснюється таким чином і з такою метою, щоб очолювати людей і підбити їх діяти проти своїх інтересів. Завданням інформаційної війни виступає не нищення фізичної сили, а ліквідація соціуму. Пропаганда, шпигунство, диверсії мають виключно додаткове значення.

Головним же є проникнення всередину системи супротивника, підрив його цілей, суджень, світогляду. Лібікі сформулював такі форми інформаційної війни:

- Командно-управлінська. Її мета – руйнування каналів зв'язку між командуванням і виконавцями.

- Розвідувальна. Передбачається збір цінної і захист особистої інформації.

- Психологічна, куди належать пропаганда, інформаційна обробка населення, деморалізація.

- Хакерська – включає диверсійні дії та атаки на ворога за допомогою використання спеціальних програм.

- Економічна – інформаційна облога та інформаційний імперіалізм.

- Електронна, яка направлена на засоби електронних комунікацій – радіозв'язок, радары, комп'ютерні мережі.

- Кібервійна [35].

Основним зняряддям ведення таких війн є інформаційно-психологічна зброя. Нею користуються для проведення інформаційно-психологічних операцій і заходів. Їх мета полягає в наступному:

- викривлення інформації, яку отримує керівництво конкурента (протидіючої сторони), нав'язування йому недостовірної і малозмістовної інформації, яка призводить до неспроможності правильного сприйняття подій та прийому вірних рішень;

- психологічна обробка соціальних груп (населення в цілому);

- ідеологічна диверсія та дезінформація;

- підтримка зручної громадської думки;

- організація масових демонстрацій під хибними гаслами;

- пропаганда і розповсюдження неправдивих чуток [8, С. 142].

Інформаційно-психологічна зброя спрямовується на придушення, ліквідацію, дезорганізацію, дезорієнтацію, дезінформацію, дезадаптацію об'єкта впливу. Її

використання може вплинути на психічне здоров'я об'єкта, спонукати до спонтанних, немотивованих, агресивних (чи антисоціальних) дій, призвести до тимчасових, а то незворотніх змін в свідомості особистості чи й повного її самознищення. Прерогатива в таких війнах надається нелетальним засобам війни, які здатні шляхом вживання новітніх досягнень психології та механізмів управління мотиваціями здійснювати вплив на великі групи людей. Так відбувається скореговане, тактично продумане маніпулювання інформаційними хвилями в інформаційному просторі, що має наслідком руйнування традиційних цінностей у суспільстві [26, С. 96].

З метою здійснення інформаційно-психологічного впливу на індивідуальну, групову і масову свідомість людей використовуються: ЗМІ та спеціальні засоби інформаційно-пропагандистського спрямування; глобальні комп'ютерні мережі та програмні засоби для поширення у них пропагандистських інформаційних продуктів; способи, які нелегально модифікують інформаційне середовище, на основі чого людиною здійснюється прийом рішень; засоби створення віртуальної реальності; чутки; прийоми підпорогового психосемантичного впливу; засоби генерування спеціальних акустичних та електромагнітних полів тощо [36, С. 59].

Саме тому для зменшення деструктивного впливу антиукраїнської інформації, яка поширюється у проросійських соцмережах, таких як «Однокласники», «В контакті», вони були заблоковані в Україні. Сюди ж варто віднести й російські телевізійні новини, політичні ток-шоу, кіно та телесеріали, а також інші варіанти чужої масової культури.

Крім того, ворогом використовуються й інші методи психологічного тиску. До прикладу, на Донбасі в період 2014-2021 років проводилися інформаційні операції.

Наприклад, на мобільні телефони українських солдатів супротивником надсилалися SMS-повідомлення. У них містилася неправдива інформація про пересування військ, що могло породити ту чи ту реакцію українського командування. На практиці доведено, що в умовах гібридної війни більше проблем створює віртуальна реальність, спрямована російськими кураторами конфлікту проти ЗСУ та

населення Донбасу. Фізична зброя вдало підсилюється інформаційною та віртуальною. Практично ведуться спроби розпоряджатися сприйманням військовослужбовців та цивільного населення з метою активізації в їх свідомості підходящих ворогу ідей та автоматичного відкидання інших. Тому цьому виду гібридної війни можна протипоставити лише власний якісний інформаційний продукт, який може конкурувати з російськими засобами інформації [33, С. 7].

У реальній інформаційно-пропагандистській війні, розгорнутій Росією проти України, задіяні всі три простори – фізичний (військові дії), інформаційний (телебачення), віртуальний (Інтернет, соцмережі). Відзнакою їх використання і першорядною метою, на яку направлені всі зусилля, є особистість з її когнітивною, психологічною, емоційною сферами. Головна небезпека в тому, що зазвичай це молода людина, з несформованим світосприйняттям, без життєвого досвіду, поверховими знаннями.

Виділяють такі основні методи інформаційної агресії РФ проти України:

- дезінформація та маніпуляція;
- пропаганда;
- диверсифікація громадської думки;
- психологічний тиск;
- розповсюдження фейків [31, С. 432].

Ті дії, які росія проводить проти України в інформаційному полі, характеризуються одним словом – спецпропаганда або бойова пропаганда. [37, С. 144].

Інформаційні прийоми, які використовує противник, часто примітивні, розраховані на найбільш занедбані маргінальні групи. Переважно акцент робиться на асиметричній подачі матеріалу за типом: «Україна – це хунта, ЛДНР – народна влада; ополченці – герої, українські солдати – карателі». Звідси й однобічність інформаційного потоку: про Україну – тільки погане, про Росію й так звані республіки – тільки гарне. Подібні сюжети не є небезпечними для людини освіченої, з

високим ступенем культурного й інтелектуального розвитку, яка може логічно мислити й аналізувати. Ці матеріали базуються на брехні та елементарній психологічній провокаційній схемі: позаяк так говорять усі, значить, так воно і є. Для тих, хто не має інших джерел інформації, цей канал стає визначальним при формуванні їхніх ціннісних орієнтацій. Ще одним примітивним, але дієвим, є прийом проекції історичних фактів на реалії сьогодення. Причому перевага віддається подіям Другої світової війни. Головну роль у русі сепаратизму в Луганській і Донецькій областях відігравали кольори так званої георгіївської стрічки, якою були обвішані всі ополченці та їхні поплічники. Ця стрічка виступала своєрідним критерієм «свій – чужий». Закладалася думка, що її носії – «свої», «герої», той же, хто виступає проти і не носить її – «чужий», «ворог». Для багатьох це стало шансом раптом стати потрібним, затребуваним, залученим до важливої та значної події. А можливість заробити при цьому робила цей шлях ще більш привабливим. Далі входять у силу закони соціальної психології – навішування ярликів (будь-то бандерівець, фашист тощо). Виникає автоматична негативна реакція на все українське й Україну. Цей негатив щн недавно десятиліттями створювався радянською пропагандою [33, С. 8].

Росія ґрунтовно підійшла до поширення інформаційної пропаганди. З цією метою у 2005 році було створено телеканал «Russia Today». Його завданням було поставлено донести до усієї світової спільноти позицію російської влади. Його транслюють майже по усьому світі, що забезпечує постачання вигідного російському керівництву контенту споживачам різних країн. З його допомогою російській владі вдається доносити свою думку до іншомовних громадян. Як ідеологічний фундамент любіювання своїх інтересів в інших країнах для Росії слугує чинник «Руського міра» і його похідні – захист співвітчизників та православ'я. За період президентства В. Януковича і його проросійської команди ця ідеологія мала найбільше піднесення. У цей час систематично велася інформаційна пропаганда, метою якої було донести до користувачів інформацію про те, що Україна – так звана «failed state» (держава, що не відбулася) [57, С. 45].

У 2012-2014 рр. росія почала активну пропагандистську артпідготовку, починаючи підготовку до війни з Україною. Було задіяно всі види інформаційної зброї: канали телебачення, радіо, кінематограф, інтернет, книговидавництва. Книгарні наповнилися друкованою продукцією із виразними назвами: «Геноцид русских на Украине», «Новороссия, восставшая из пепла», «Бандера и бандеровщина», «Украина – вечная руина. Гопак на крови», «Киев – капут», «Евромайдан. Кто уничтожил Украину?», «Поле боя – Украина. Сломанный трезуб» тощо [37, С. 144]. Це все є свідченням того, що «...проти України працює десять потужних медіа-груп Російської Федерації, тисячі найнятих фізичних осіб, для яких журналістика – не творчий процес, а вигідний бізнес» [27].

Витонченими й підлими прийомами, які широко використовує російська пропагандистська машина, є створення неіснуючих об'єктів, подій, фактів, явищ. Для цього в інформаційне поле потрібно ввести певне явище, подію, які б володіли великим психоемоційним потенціалом. Вони мають бути правдоподібними й зачіпати за живе, за світоглядні та духовні засади. Класичними прикладами є історії з «розп'ятим хлопчиком» на Донбасі, «згвалтованою дівчинкою» воїнами ЗСУ, розповіді «очевидців» про обстріл Збройними силами України міст Донбасу, розстріли мирного населення, катування й наруга над полоненими російськими солдатами та ополченцями. Небезпекою цього пропагандистського прийому є те, що він не лише створений хворою фантазією інформаційних найманців і масово розтиражований, але й спрямований на жорстку інтерпретацію, яка заперечує інше трактування.

Поширеним є прийом, спрямований на формування в жителів непідконтрольних територій почуття «скривдженого патріотизму». Мешканцям так званих республік нав'язується думка, що все негативне в їхньому житті є результатом змови США, Євросоюзу проти Росії. Україну вони використовують як знаряддя для здійснення такої політики. У голови населення вкладаються наступні думки: треба об'єднатися та захищати свою нову батьківщину; нам важко, але не з нашої вини; у нас не хунта, а народна влада; у нас безкоштовна освіта у ВНЗ; у нас немає олігархів та корупції тощо.

Така пропаганда фактично спрямована на постійне вставляння негативного (якщо це Україна) або позитивного (якщо це ЛДНР) смислів у будь-яке повідомлення. Робота ведеться не з фактами і подіями, а з їх інтерпретацією, а точніше реінтерпретацією, яка легко перетворює негативне явище на позитивне й навпаки. Будь-який факт розглядається лише як можливість для формування заданого стереотипу [33, С. 8].

Ще один вид дезінформації, який використовувався ворогом, було поширення повідомлень про прагнення окремих територій України до автономії. Так, наприклад, у червні 2016 р. поширення набув фейк про створення «Буковинської автономії» [44]. Йшлося про те, що нібито «Асамблея румунів Буковини» адресувала до Президента П. Порошенка залик про надання території компактного проживання румунів у Чернівецькій області статусу територіальної автономії. Насправді ж така організація не існує [53, С. 439].

Пропагандистські ЗМІ використовують подібного роду матеріали з метою створення негативної репутації України на міжнародній арені. Цим самим вони розпалюють сепаратистські настрої, які направлені на порушення територіальної цілісності та недоторканності України, мають на меті зміну кордонів її території та дестабілізацію суспільно-політичної обстановки в державі.

Співробітниця Національного інституту стратегічних досліджень Ірина Павленко у ефірі Українського радіо, який відбувся 18 лютого 2022 р., висловила думку, що «... в останню добу кількість повідомлень щодо України помітно поменшала. Вочевидь вони зараз взяли трохи наче таку паузу і шукають, що їм далі робити. Тому що всі попередні схеми, які явно були розроблені в їх уяві про те, як почати ескалацію проти України були розкриті вчасно і їх тепер використовувати не дуже зручно. Отже, треба придумати, що робити далі». Вона також вважала, що новий сплеск фейків – не нове явище для українського інформаційного поля. «Тобто це абсолютно не нова тема. Це вони роблять для того, щоб ми тут не розслаблялися, нагадують про себе і про свою силу, доки вони думають, що робити з нами далі та взагалі з цією ситуацією, яку вони самі створили та в яку вони самі потрапили» [80].

У переддень російського вторгнення 24 лютого 2022 р. на сайті СБУ з'явилося повідомлення про масове розповсюдження фейків в українському інформаційному просторі. Поширювалися масові повідомлення, нібито Міністерство охорони здоров'я видало наказ про евакуацію лікарень у Києві, початок перевезення людей і устаткування у західні регіони України. Подібна інформація з'явилася і про видачу схожого «наказу» Міністерством освіти й науки. Серед іншого поширювався фейк про мобілізацію студентів. У числі іншого ворог розповсюджував дезінформацію про те, що українським військовим росіяни надіслали СМС із «порадою» залишити зону ООС. Всі ці повідомлення були частиною продуманої інформаційної війни проти України [61].

У вересні 2022 р., тобто через півроку з моменту початку повномасштабної війни, компанія Meta розкрила цілу мережу фейкових ЗМІ. У звіті компанії йде мова про більше ніж 60 фейкових сайтів. Їх активно рекламували в соцмережах та використовували для розповсюдження кремлівських наративів про війну в Україні. Зазначається, що через ці сайти повідомлялося, нібито німецьке видання Der Spiegel опублікувало інформацію про дефіцит природного газу, британське The Guardian висувало сумніви стосовно воєнних злочинів росії в Україні, а італійське інформагентство Ansa розкритикувало зберігання зерна у Києві. Усі ці так звані новини виступали фрагментами російської кампанії у Євросоюзі та Великій Британії. Ця кампанія тривала з квітня по вересень. Це була найбільша спроба просувати інтереси росії у соціальних медіа з лютого 2022 р. Правопорушники підроблювали адреси авторитетних медіа, щоб поміщати там фейкові новини, а потім поширювали їх за допомогою реклами у соціальних мережах. Також Meta видалила понад 1000 фальшивих облікових записів з проросійською спрямованістю. Їх використовували для розповсюдження дезінформації [58].

Як одну з особливостей, що впливають на хід сучасної інформаційної війни, можна вказати те, що вона ведеться в атмосфері характерного інформаційного хаосу. Людина перенасичена інформацією, вона фактично не захищена від різноманітних

інформаційних потоків, часто не орієнтується в них, а отже, не може обрати для себе потрібний ресурс.

Результатом інформаційної війни є створення в інформаційному хаосі такого собі «оазису» психологічного комфорту для окремої особистості. Людина таким способом звільняється від болючого процесу незалежного пошуку істини. Її влаштовує запропоноване сурогатне розуміння того, що відбувається. У такому випадку психоемоційна комфортність забезпечується впевненістю в тому, що всі недоліки та проблеми сконцентровані в супротивника, а він та його референтне оточення належать до прогресивної соціальної групи.

Способом протидії негативному інформаційному впливу на свідомість та психіку людини є інформаційно-психологічна протидія (складник інформаційно-психологічної боротьби). Вона спрямована на свою ж аудиторію, яка одночасно виступає як мішень для спеціальної пропаганди (інформаційно-психологічних операцій) супротивника, з метою нейтралізації або мінімізації ефекту від ворожого інформаційно-психологічного впливу. Сюди відноситься комплекс заходів, які спрямовані на захист певної системи світоглядних орієнтирів, настанов, стереотипів. На їх основі базується високий морально-психологічний стан людини та здатність українського народу до опору агресору [42, С. 43 – 51].

Як бачимо, інформаційна війна як новий вид ведення військових дій, коли зброєю виступає інформація, активно використовується росією у боротьбі з Україною. ЗМІ активно використовуються з метою підриву устоїв та довіри населення, поширення неперевіреної інформації в результаті призводить до втрати довіри до держави вцілому.

2.2. Використання інформаційних технологій Росії під час ведення гібридної війни проти України

Найяскравіше характер нового типу війни показали спочатку анексія РФ території Автономної Республіки Крим (АРК) навесні 2014 року, а потім – сприяння зі сторони місцевих радикальних елементів та повномасштабна навала російських підрозділів до східних областей України, що призвело до фактичної втрати контролю над частиною Донецької та Луганської областей.

РФ користується й нетрадиційними засобами, серед яких партизанська війна, пасивний опір, терористичні акти, психологічна війна, сприяння антиурядових угруповань, підтримка антиурядових рухів (партій) тощо. Кожен із елементів цієї «гібридної війни» не є новим і часто використовувався у війнах минулого. Але унікальною є їх узгодженість і взаємозв'язок, динамічність та гнучкість використання, зріст вагомості інформаційного чинника. Причому останній стає незалежною складовою і не менш важливий, ніж військовий. Як головна мета РФ у гібридній війні проти України виступає ослаблення та децентралізація нашої держави, відміна її європейського курсу, повернення України під контроль РФ. [38].

Для нинішньої гібридної війни (до 24 лютого 2022 р., тобто до початку повномасштабного вторгнення) характерні такі особливості:

- агресія без офіційного оголошення війни;
- країна-агресор приховувала свою участь в конфлікті;
- активне використання асиметричних бойових дій і мережева війни;
- широке залучення нерегулярних збройних формувань (в т. ч. під прикриттям мирного населення) під закликами і подобою громадянської війни;
- неофіційне утягування у конфлікт державою-агресором недержавних виконавців – «ввічливих чоловічків», «добровольців». Вони по своїй суті, є найманцями і не зв'язані міжнародним правом;

- агресор ігнорує міжнародні норми проведення бойових дій та чинні угоди і досягнуті домовленості;
- взаємні заходи політичного та економічного тиску;
- ворожнеча у кіберпросторі;
- відсутність очевидного тилу і фронту;
- широке використання методів інформаційної боротьби і терору;
- миттєво реагують на зміну обстановки і гнучкість управління, при видимості його відсутності (керований хаос).

Ще одна особливість – одночасно застосовуються всі методи і технології, поєднується використання технологій м'якої і жорсткої сили, щоб дезінформувати та замінити керівництво держави, включити її до сфери свого впливу [19, С. 38].

Науковець М. Максимович акцентує, що «тенденції викривлення правдивих подій, маніпуляції і державна пропаганда з боку представників російських мас-медіа призвели до того, що такі дії журналісти та політологи називають терміном «рашизм» (проводячи аналогії з методикою нацистської та фашистської пропаганди, оскільки пропаганда Путіна за своєю брехливістю, зухвалістю, масованістю і метою дуже схожа на геббельсівську)» [40, С.196].

Говорячи про інформаційну війну, що забезпечує агресію Російської Федерації проти України, як війну нацистського режиму проти демократичної держави, Г. Сасин наводить цитату відомого російського політика Бориса Немцова: «Виграти війну можуть нацисти із Геббельсом на чолі. Те, що Україна програла інформаційну війну – це факт. Але те, що ви не повинні з цього приводу дуже переживати – це теж факт. Ви ж не нацистська держава» [60, С. 22].

Не є секретом, що ЗМІ будь-яку інформацію можуть:

- спотворити за допомогою неповного, одностороннього викладу (поширити певний погляд стосовно якоїсь події);
- відредагувати, доповнивши власними домислами та коментарями;

- інтерпретувати у потрібному світлі;
- просто приховати на перший погляд малозначну деталь;
- створити «інформаційний галас»;
- оперативно подати навіть неперевірену інформацію.

Протидія інформаційним впливам можлива на двох рівнях: особистісному та державному. В. Є. Христенко слушно зауважує, що «під час гібридної війни, коли кількість новин значно більше звичайного, коли майже всі новини містять у собі дуже насичену і важливу інформацію, а пересічний громадянин не встигає відслідковувати новини, дуже важливо змусити себе витратити додатковий час на перевірку новин» [70].

Протидія Україною російським інформаційним впливам можлива й на державному рівні. Необхідним для цього є:

- забезпечення ЗМІ інформаційною політикою (як зовнішньою, так і внутрішньою), доповнивши законодавчу та нормативно-правову базу, яка відповідала б нормам міжнародного права;
- здійснювати захист національної інформаційної сфери;
- поширювати українську інформацію на територію агресора із застосуванням сучасних технологій;
- проведення люстрацій серед власників українських медіа-ресурсів;
- зменшення впливу олігархів на засоби масової інформації;
- формування та захист сприятливого іміджу України за допомогою сучасних технологій;
- створення та підтримка національного бренду, розвиток конкурентоспроможності на міжнародній арені;
- проводити політику для збереження єдиної української політичної нації, на зближення політичних поглядів населення Сходу та Заходу України;
- обмежувати обсяг російської інформації, що впливає на населення всієї

України;

- контроль над іноземними ЗМІ;
- сприяння розвитку вітчизняних інтернет-ресурсів, що просувають іномовлення;
- покращення якості та кількості українського продукту (цікаві телепрограми, репортажі відомих людей, друкована продукція тощо);
- проводити діяльність в інформаційному та віртуальному просторі у національних інтересах України, розповсюджувати позитивну інформацію про Україну;
- активна участь у світових інформаційних процесах;
- організація та проведення розвідувальної діяльності, яка має відношення до проникнення в органи влади інших країн з метою просування наших національних інтересів;
- контроль над повідомленням правдивої інформації споживачам;
- стимулювання наукових досліджень щодо державної інформаційної політики та безпеки;
- вдосконалення рівня підготовки фахівців у галузі інформаційної безпеки [68].

Шляхи протистояння інформаційній агресії в Україні доволі слабо розвинені. Причиною цього є погане фінансування й недостатня увага зі сторони влади до цього питання. Достатньо лише порівняти бюджет російського телеканалу «Russia Today» та агенції «Россия сегодня», який у 2021 р. склав 440 мільйонів доларів [45]. І це порівнюючи з тим, що єдиний український державний канал «UA перший» ще 2018 році відключали через нестачу фінансування.

У серпні 2014 року стартував «Ukraine Today» – англomовний телеканал групи «1+1 медіа». У лютому 2015 р. тодішнім міністром інформаційної політики було анонсовано створення телеканалу іномовлення «Ukraine Tomorrow». У червні того ж року оприлюднили проект Закону «Про систему суспільного мовлення». [68].

РОЗДІЛ 3. БОРОТЬБА З ДЕЗІНФОРМАЦІЄЮ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА

3.1. Зарубіжний досвід боротьби з «фейками» та дезінформацією.

У терміні «фейк» багато значень. Ним позначають інформацію, яка є недостовірною, неправдивою чи такою, яка не відповідає дійсності. У зарубіжних країнах на законодавчому рівні термін «фейкові новини» інтерпретують як інформацію, що повністю або частково вигадана. Вона стосується суспільних подій, явищ, інформації про публічних осіб тощо і публікується у ЗМІ під виглядом правдивих журналістських матеріалів. Фейкові повідомлення як одне із знарядь інформаційної війни мають на меті породити сумніви й переконати аудиторію в правдивості поданої інформації.

Мають місце неодноразові приклади маніпуляції фактами, дезінформація та фейки, які розходяться усіма можливими прийомами та засобами, хакерські атаки на сайти органів державної влади і втручання в електронні виборчі системи. Всі ці порушення обговорювалися не лише світовими ЗМІ, а й політичним керівництвом США та ЄС. У західному суспільстві не лише розкривають пропагандистські «вкиди» та фейки з боку РФ. Там також бачать необхідність визначення правових засад протидії руйнівному впливу держави-агресора [79].

Внутрішній та зовнішній вектори в поширенні фейків та дезінформації мають наслідком те, що представники світової спільноти роблять окремі кроки на шляху юридично-правової регламентації поширення інформації, системі обмеження доступу у випадку її необ'єктивності та недостовірності, тобто є фейковою. У процесі розробка методики та правових підстав притягнення до відповідальності суб'єктів, які мають відношення до поширення неправдивої інформації. Крім того, ведеться підготовка заходів про покарання за несвоєчасне заходів реагування як уповноважених державних органів, так і приватних суб'єктів.

Питання протидії фейкам обговорюється на найпотужніших дискусійних майданчиках – на всесвітньому економічному форумі в Давосі, під час парламентської сесії ОБСЄ, на неї звертають увагу державні діячі та церковні лідери у своїх промовах [48].

Боротьба з дезінформацією стала об'єктом вивчення з боку науковців і практиків. Керівництво Євросоюзу воліє робити поступальні кроки для відвертання поширення дезінформації, яка матиме негативний вплив на діяльність багатьох інституцій Євросоюзу. [76, С. 124].

У 2015 р. було створено структуру «East StratCom Task Force». Це підрозділ Європейської служби зовнішньополітичної діяльності (ЄСЗД). Його було засновано у квітні 2015 р., підставою слугувало рішення про необхідність «протистояти постійним дезінформаційним кампаніям з боку Росії» і надавати підтримку делегаціям Європейського союзу в країнах Східної Європи [31]. Це дало можливість краще зрозуміти тактику і техніку державних і недержавних гравців в сфері дезінформації і починати діяти проактивно [41, С. 23]. Головні функції полягають у наступному:

- розтлумачення основних аспектів політики Європейського Союзу, формування його позитивного іміджу та протидія дезінформації;
- плідна комунікація та просування політики ЄС щодо Східного партнерства;
- загальний розвиток медіа-простору в країнах Східного партнерства та країнах-членах ЄС, що має на увазі підтримку незалежності ЗМІ;
- покращення механізмів, які роблять можливими передбачення, оцінку та реагування ЄС на поширювану зовнішніми акторами дезінформацію;
- інформаційна підтримка делегацій ЄС в Азербайджані, Вірменії, Білорусі, Грузії, Молдові, Україні

Крім того, оперативна група публікує щотижневий Огляд дезінформації на сайті EUvsDisinfo.eu. Цей ресурс оприлюднює результати факт-чекінгу інформаційних повідомлень, які поширюються у медіа та соціальних мережах на території країн ЄС.

У квітні 2016 року Єврокомісією було ухвалено «Спільні принципи протидії гібридним загрозам – відповідь Європейського Союзу» (Joint Framework on countering hybrid threats a European Union response). У цьому документі акцентується увага на тому, що існує необхідність узгодження державами-членами механізмів реалізації стратегічних комунікацій, щоб протидіяти дезінформації та публічному викриттю гібридних загроз. Відзначається важливість захисту об'єктів критичної інфраструктури, таких як транспорт і телекомунікації. Це суміщено з тим фактом, що гібридні атаки можуть мати наслідком серйозні економічні або соціальні порушення [79].

23 листопада 2016 р. Європейським парламентом затверджено «Резолюцію щодо стратегічних комунікацій з метою протидії антиєвропейській пропаганді з боку третіх сторін» («EU strategic communication to counteract anti-EU propaganda by third parties»). Цим документом російські ЗМІ, такі як «Sputnik» та «RT» («Russia Today») засвідчено як агентів впливу, а їх діяльність названа такою, що не пов'язана із журналістикою [65, С. 179].

У квітні 2017 року країни НАТО та ЄС ухвалили колективне рішення про створення Європейського центру протидії гібридним загрозам (The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats). Він мав протидіяти новим загрозам, які спрямовані на дестабілізацію ситуації в європейських країнах. Установа проводить дослідження, аналіз гібридних загроз та методів боротьби з ними; організуються спільні навчання для країн-учасниць; здійснюються консультації на стратегічному рівні між учасниками ЄС та НАТО, до діалогу залучають урядових та неурядових експертів.

Водночас, РФ і надалі використовувала методи гібридної агресії для втручання у внутрішні справи ЄС та її окремих країн-членів. Достатньо згадати інформаційний

вплив РФ на проведення референдуму про членство Великобританії у ЄС, спроби не допустити ратифікацію Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС, використання методів гібридного впливу під час виборів до Європейського парламенту у 2019 році [79].

5 грудня 2018 р. у Брюсселі було обговорено план ЄС щодо протидії дезінформації. Він передбачав збільшення фінансування, розширення штату персоналу для протидії дезінформації і організацію робочої групи зі стратегічних комунікацій. Мала почати роботу система швидкого попередження, яка розвінчуватиме фейки, надаючи правдиву інформацію. Комітетом експертів з якісної журналістики в цифрову епоху (MSI-JOQ) було розроблено два проекти стосовно підтримки сприятливого оточення для якісної журналістики, сприяння медіа й інформаційній грамотності в цифровому просторі [65, С. 179].

У жовтні 2019 року Європейським парламентом прийнято резолюцію про дезінформацію і зовнішнє втручання у вибори до Європарламенту. У ній робиться акцент на фактах втручання іноземних держав у внутрішні справи ЄС шляхом фінансування європейських політичних партій. Ключову роль тут відіграла РФ, позаяк було зафіксовано 998 випадків поширення дезінформації з боку Росії. Крім того, акцентується на необхідності посилення законодавчих рамок для застереження гібридних небезпек.

У грудні 2020 року Єврокомісією презентовано «План дій щодо європейської демократії» (European Democracy Action Plan). Відповідно до нього було визначено заходи, які мають бути реалізовані до 2023 року. Ці заходи повинні сприяти вільним та чесним виборам, зміцненню свободи ЗМІ та протидії дезінформації. Відповідно до цього Плану повинно було розроблено та імплементовано нове законодавство про прозорість спонсорування політичної реклами. Він включав також оновлення законодавства стосовно фінансування європейських політичних партій та запуск оперативного механізму, який повинен підтримувати ефективні та своєчасні обміни з питань, пов'язаних з цілісністю виборів, таких як кібербезпека. Також існувала

необхідність у оновленні рекомендації щодо забезпечення безпеки роботи представників ЗМІ, збільшення фінансування проєктів правової та практичної допомоги журналістам в ЄС та інших країнах. Особливо зверталася увага на необхідність забезпечення прозорості структури власності медіа та розстановка державної реклами у ЗМІ. Важливим завданням виступає перегляд Кодексу практики дезінформації (Code of Practice on Disinformation) та його подальше перетворення у систему регулювання зобов'язань та підзвітності Інтернет-платформ відповідно до Закону про цифрові послуги (Digital Services Act).

Загалом політика ЄС у сфері протидії дезінформації полягає у сприянні якісної журналістики, посиленні законодавчих норм стосовно збільшення прозорості фінансування ЗМІ та політичних партій тощо. Незважаючи на чисельні факти втручання РФ, ЄС не розглядає можливості примусового обмеження чи повної заборони окремих медіа, які системно поширюють дезінформацію. Це пов'язано із дотриманням базових цінностей демократії, таких як свобода слова. Не варто забувати і про певну інертність офіційної реакції ЄС на справжні небезпеки розповсюдження дезінформації та запровадження ефективних механізмів протидії.

Введення санкцій відносно бенефіціарів інформаційних кампаній та задіяних у них окремих медіа-ресурсів, є одним із найбільш дієвих механізмів реакції на конкретні факти іноземного втручання у внутрішні справи іншої країни. Втім, санкції щодо медіа не прийняті країнами розвинутої демократії як основний метод боротьби з дезінформацією. Це негативно позначиться на дотриманні принципів свободи слова [79].

Якщо ж говорити про досвід окремих європейських країн у боротьбі з російською дезінформацією, то лідерами у цій сфері є країни Балтії, які постійно стикаються з кремлівською пропагандою і були вимушені їй протистояти. До прикладу, у Литві ситуація на інформаційному полі дуже схожа на ту, що склалась і в Україні. РФ, використовуючи так звані «активні засоби», старається похитнути державність Литви. Визначальним фактором протидії російським фейкам у країнах

Балтії є підготовка низки стратегічних документів (на рівні урядів) планів боротьби з розповсюдженням фейків та дезінформації, а також чимале фінансування протидії російській пропаганді та поширенні фейкових новин. Як приклад інформаційної агресії РФ проти Литви можна вказати те, що через підконтрольні Росії ЗМІ розходила тенденційна інформація про акти антисемітизму та ксенофобії в Литві. У самій балтійській країні ці інформаційні вкиди не сприйняли. Проте після того, як ця новина була продубльована в медіа інших країн, зокрема в Ізраїлі, Литва відчула на собі потужний тиск. Міністерство оборони Литви у звіті з національної кібербезпеки за 2020 рік головним джерелом дезінформації у країні вказало підконтрольні Кремлю ЗМІ. Вказувалося і на складність проросійських кібератак. Передусім це стосувалося особливостей поширювального контенту, який був спрямований на формування іміджу Литви як ненадійної та ворожої держави, розпалювання національної ненависті та ворожнечі. Щоб протидіяти такому тиску, новинні медіа Литви об'єднуються з метою протистояння російським фейкам [41, С. 23]. Литовська Республіка першою у Європейському Союзі добила того, що Європейська комісія визнала російський телеканал «РТР – Планета» як такий, що порушує норми Директиви про аудіовізуальні медіапослуги. Це дало причину до заборони поширення його програм у цій країні. Міністерство внутрішніх справ Латвії також бореться з фейковими новинами. Там створюється спеціальний інтернет-портал, на якому латвійці можуть перевірити новини на достовірність [64, С. 179].

Однією з перших законодавчо закріпила протидію у поширенні фейкової інформації Федеративна Республіка Німеччина. У 2015 році міністр юстиції та захисту прав споживачів Німеччини у третьому уряді Ангели Меркель Гайко Йозеф Маас ініціював організацію робочої групи для підготовки законопроекту, який був направлений на протидію поширенню антиправової інформації в соціальних мережах. Перед цим він намагався на паритетних умовах досягти домовленостей з керівництвом компаній Facebook, Google і Twitter щодо необхідності видалення шкідливого контенту. Втім, вони не досягли поставленої урядом планки про видалення протягом

доби 70 % незаконного контенту. Це не влаштувало офіційний Берлін, тому було активізовано діяльність із розробки законопроекту, який мав нормативно регламентувати основи поширення інформації в Інтернет мережі. 1 жовтня 2017 року було прийнято Закон «Про регулювання соціальних мереж» (Netzwerkdurchsetzungsgesetz; NetzDG). Відповідно до нього соціальна мережа визначалася як провайдер телекомунікаційних послуг, який з комерційною метою використовує інтернет-платформи, призначені для обміну між користувачами будь-яким вмістом. [76, С. 124-125]. 26 вересня 2018 року у Німеччині опубліковано Кодекс практик протидії дезінформації в мережі Інтернет. Він представляє собою перелік зобов'язань, які платформи та асоціації, що представляють рекламодавців та рекламну галузь, добровільно застосовують для боротьби з дезінформацією та пропагандою [41, С. 24].

У Великій Британії також відслідковують діяльність РФ на поприщі дезінформації та створенні фейків. Так, британський медіарегулятор Ofcom здійснив декілька розслідувань стосовно кремлівського телеканалу «Russia Today». Його було визнано винним у недотриманні британського кодексу телерадіомовлення. Крім того, британський регулятор перевіряє програми міжнародних російських телеканалів «НТВ Мир» і «РЕН ТВ». Їх зареєстровано в Лондоні, але мовлення ведеться в багатьох країнах, зокрема у країнах Балтії. У грудні 2018 р. між Великою Британією і Польщею було досягнуто домовленості про створення спільного підрозділу для протидії російській дезінформації [65, С. 179]. У Великобританії Парламентський комітет підготував та прийняв Закон з протидії фейкам. В Італії також ведеться підготовка до вирішення проблеми поширення фейкової інформації в соцмережах [48, С. 24].

Національною Асамблеєю Франції в листопаді 2018 року ухвалено Закон у сфері боротьби з інформаційними маніпуляціями. Відповідно до нього, національний регулятор наділений широкими повноваженнями стосовно припинення розповсюдження каналами або соціальними мережами дезінформації без рішення суду у випадку, коли існує підозра про їх вплив на свідомість суспільства. Під його дію

потрапили й російські пропагандистські канали, які транслюються на території Франції. [48, С. 25].

Крім того, Євросоюзом розроблено план протидії дезінформації в мережі Інтернет. Було запропоновано відмовитися від терміна «фейкові новини» і розуміти поняття «дезінформація» як неправдиву, неперевірену інформацію, яка поширюється з метою отримання тієї чи іншої вигоди. Згідно з рекомендацією ЄС, цифрові масмедіа повинні повідомляти про те, хто є власником сайту. Таку ж інформацію мають відображати соціальні мережі [14].

Інтернет-спільнотою застосовуються різні інструменти у боротьбі з поширенням неправдивої інформації. Створено кілька сайтів, націлених на «фактчекінг» і викриття міфів. Серед них – Snope.com, Washington Post Fact Checker і FactCheck.org. Вони займаються збором інформації про фейки, які поширюються просторами Інтернету. Завдяки цим сайтам є можливість відстеження виникнення інформації та її достовірність. У листопаді 2016 р. компанія Google та Facebook оголошено впровадження заходів боротьби з фейковими новинами в Інтернеті.

Український сегмент Інтернету, який займається протидією фейкам та дезінформації, представлений проектом StopFake. Будь-яка інформація, отримана із соціальних медіа, характеризується певним ступенем вірогідності. Для того, щоб пересвідчитися в достовірності повідомлення, фахівцями інформаційно-аналітичних служб бібліотек використовуються різноманітні підходи до аналізу текстів із метою виявлення маніпулятивної та недостовірної інформації [48, С. 181].

Крім європейських країн, боротьбу з фейками та дезінформацією провадять і уряди азіатських країн. Причому це стосується не тільки неправдивої інформації російського походження. У Кримінальному кодексі Республіки Казахстан є ст. 274 «Поширення завідомо неправдивої інформації». За нею передбачено відповідальність за «поширення завідомо неправдивої інформації, що створює небезпеку порушення громадського порядку або завдання істотної шкоди правам і законним інтересам громадян, або організацій, або охоронюваним законом інтересам суспільства, або

державі» [29]. У 2016 р. у Китаї Державним управлінням з питань кібербезпеки видано постанову з питань запобігання неправдивим інформаційним повідомленням і недопущення їх поширення в інтернет-просторі. Відомство доручило «усім інтернет-сайтам ужити необхідних заходів для того, щоби зміст опублікованих інформаційних повідомлень був достовірним, усебічним, об'єктивним і правдивим». Усі вебсайти зобов'язані привести у відповідність до стандартів процес опублікування інформаційних повідомлень у мобільних додатках, соціальних мережах і на інших інтернет-платформах. Заборонено використовувати неперевірену інформацію, домисли або перекручувати факти. Водночас санкція за поширення неправдивої інформації настає залежно від наслідків. Особи, які поширили неправдиве повідомлення, можуть бути засуджені до трьох років позбавлення волі, якщо це призвело до порушення громадського порядку. У випадку, якщо неправдива інформація мала «серйозні наслідки», передбачено позбавлення волі терміном від трьох до семи років. Однак у документі не визначено поняття «серйозні наслідки», що залишається на розгляд суду [66].

В Єгипті діє закон, згідно з яким влада країни має право блокувати акаунти в соціальних мережах і притягати до відповідальності журналістів за поширення фейкових новин.

За малайзійським законом про протидію фейковим новинам передбачено покарання у виді позбавлення волі на срок до шести років і 123 тисяч доларів США штрафу за «поширення і створення новин, інформації, даних або доповідей, помилкових повністю або частково». Він поширюється не тільки на фізичних осіб, але й онлайн-провайдерів, причому не тільки на громадян або публікації в Малайзії, але й на ті фейки, які створюються в інших країнах за участю малайзійців.

Парламент Сінгапуру ухвалив закон про боротьбу з фейковими новинами, який передбачає кримінальну відповідальність за умисне поширювання фейкової інформації. Винного очікує тюремне ув'язнення строком до 10 років і накладення штрафу в розмірі до 1 млн сінгапурських доларів (735 тис. доларів США). Державні

органи можуть вимагати внесення правок або видалення контенту, їм дається право блокувати сайти, які поширюють неперевірену суспільно значущу інформацію [64, С. 180].

Як бачимо, світове суспільство серйозно ставиться до боротьби з недостовірною інформацією та неправдими новинами. Оскільки РФ визнана як активний організатор та розповсюджувач дезінформації та фейків, на боротьбу з ним спрямована значна частина зусиль європейської громадськості.

3.2. Протидія України впливу інформаційним технологіям у протистоянні з РФ на масову свідомість

Стаття 17 Конституції України говорить про те, що забезпечення інформаційної безпеки України є найважливішою функцією держави, справою всього Українського народу [25]. Тому на державному рівні триває розробка концепції інформаційної безпеки України.

Правова база України спрямована на зменшення обсягів неправдивої інформації та фейкових новин. Чинним законодавством України передбачено реагування на поширення дезінформації. Втім, там не використовується сам термін «дезінформація». У законодавстві прописані процедури реагування на поширення неправдивої і недостовірної інформації. Положення Цивільного кодексу України, Закону України «Про інформацію» та ін. детально розкривають процедуру спростування, відповіді і припинення поширення шкідливої інформації про фізичну особу. Зокрема, за ст. 278 Цивільного кодексу України суд може заборонити поширення такої шкідливої (фейкової) інформації в газеті, книзі, кінофільмі, теле-, радіопередачі тощо, заборонити (припинити) їхнє розповсюдження до усунення цього порушення, а якщо усунення порушення неможливе – вилучити наклад газети, книги тощо для його знищення. Обмеження передбачаються також щодо друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств [62].

У ст. 3, 18 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» відзначається, що суд має право заборонити випуск друкованого видання, якщо воно використовується для:

- закликів до захоплення влади, насильницької зміни конституційного ладу або територіальної цілісності України;
- пропаганди війни, насильства та жорстокості;
- розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі;
- пропаганди комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки;
- популяризації або пропаганди держави-агресора та її органів влади, представників органів влади держави-агресора та їхніх дій, що створюють позитивний образ держави-агресора, виправдовують чи визнають правомірною окупацію території України;
- втручання в особисте і сімейне життя особи, крім випадків, передбачених законом;
- заподіяння шкоди честі і гідності особи [15].

Як одна з пріоритетних тем для уряду України у 2019-2020 роках виступала боротьба з дезінформацією. Тодішній міністр культури, молоді та спорту Володимир Бородянський прагнув ввести відповідну термінологію до національного законодавства. Результатом стала розробка законопроекту про протидію дезінформації, який презентували в січні 2020 року [55]. Пропонується запровадження посади Уповноваженого з питань інформації. Його задача – моніторинг медіа, реакція на скарги та звертання до суду з фейковими новинами, що несуть суспільну загрозу.

ЗМІ може надаватися «індекс довіри». Його можна отримати добровільно, якщо звернутися до «незалежної організації, яка володіє такою компетенцією». Критерії такого індексу пише уповноважений. У проєкті запроваджується визначення «розповсюджувачі масової інформації», тобто фізичні або юридичні особи, які

створюють або збирають та розповсюджують масову інформацію (блогери теж відносяться до цієї категорії). Вони мають розташовувати ідентифікаційні дані про себе. Від соцмереж та месенджерів (які в проєкті називаються платформами загального доступу) вимагається наявність дочірнього представництва в Україні та надання інформацію про себе. Також передбачена система штрафів за поширення дезінформації. [54].

15 жовтня 2021 року РНБО затверджено Стратегію інформаційної безпеки України. Серед її фокусів – «перегляд та вдосконалення законодавства з питань відповідальності за поширення дезінформації для збільшення впливу на державу-агресора і мінімізації шкоди для своїх національних інформаційних інтересів» [69]. За нею передбачено перегляд та вдосконалення законодавства, яке стосується обмеження доступу чи усунення з українського сегменту інтернету інформації, розміщення якої заборонене законом. Можна здогадатися, що якщо буде введено відповідальність за поширення дезінформації, то ця категорія контенту належатиме до «інформації, розміщення якої заборонене законом», тому положення про блокування можуть зачепити і вебсайти, які її поширюватимуть. При подальшій імплементації положень Стратегії, у разі набуття нею чинності, варто враховувати стандарти захисту прав людини, що унеможливило б надмірне обмеження свободи вираження поглядів у мережі.

Після провалу практики створення законопроєкту про протидію дезінформації та запровадження посади Уповноваженого з питань інформації, фокус органів державної влади в Україні перемістився на створення органів, які мали б працювати у сфері стратегічних комунікацій та протидіяти поширенню шкідливих інформаційних впливів. Цей фокус простежується і у проєкті Стратегії інформаційної безпеки. За ним пріоритетом державної політики до 2025 року визначено створення системи протидії дезінформації, інформаційним операціям та атакам, а також порядку раннього виявлення, прогнозування та запобігання гібридним загрозам [55].

З метою боротьби з фейками було створено два центри протидії дезінформації: перший при Раді національної безпеки та оборони (РНБО) України як робочий орган відомства, другий – при Міністерстві культури та інформаційної політики. Притому, що обидва працюють в одній сфері, вони мають різні завдання та функції.

Центр при РНБО України займається моніторингом, аналізом та прогнозуванням, а Центр при Міністерстві культури та інформаційної політики більш відкритий суспільству, зорієнтований на розвиток комунікацій та освітніх програм.

Президент України Володимир Зеленський підписав указ від 11 березня 2021 року, яким набув чинності рішення Ради національної безпеки і оборони країни (РНБО) про започаткування центру протидії дезінформації. [7].

Ще одним кроком на шляху протиборства з дезінформацією стало започаткування першої спільної комунікаційної кампанії за участі МЗС України, МКІП України, МЗС Естонської Республіки та EUvsDisinfo, який є проектом Оперативної робочої групи зі стратегічних комунікацій Європейської служби зовнішньополітичної діяльності.

Кампанія отримала назву «Nations Against Disinformation». Ініціаторами виступили Міністерство закордонних справ України та громадська організація BRAND UKRAINE. Проект співфінансується Європейським Союзом та Національним Демократичним Інститутом. Метою є підняття рівня обізнаності про небезпеку дезінформації, її шкідливі наслідки для суспільств. Для обміну оптимальними практиками боротьби з дезінформацією партнерами передбачені спільні міжнародні кампанії, різноманітні заходи, конференції, вебінари тощо [2].

Важливим у протидії дезінформації та поширенні фейків є розуміння, що це таке, як з ним боротися та які саме методи використовує ворожа сторона. Розповсюдження неправдивої й перекрученої інформації проти України здійснюється російськими спецслужбами. Тому є важливим, щоб відповідні структури адекватно та кваліфіковано реагували на ці інформаційні заходи з боку агресора. З метою роз'яснення та

демонстрації прикладів ворожих інформаційних вкидів проводяться лекції та трекінги для українських спецслужб [43].

Загалом на 2021 р. Міністерством культури та інформаційної політики України було встановлено два основні пріоритети роботи у сфері інформаційної політики та безпеки:

- посилення протидії дезінформації;
- проект з медіаграмотності.

Доцільним для України є системне впровадження комплексу заходів з попередження негативної діяльності окремих зарубіжних інформаційних структур, медійних та навколо медійних організацій, провайдерів програмних послуг (РФ, Республіка Польща, Угорщина, Румунія).

Особливу увагу слід звертати на тих, які впливають на суспільно-політичну ситуацію в Україні, використовуючи вітчизняні ЗМІ, мережі Інтернет, видавничо-поліграфічну та рекламну галузі, свої інформаційні потенції для реалізації антиукраїнських інформаційних акцій, інспірування в середовищі національних меншин автономістських та сепаратистських закликів, розповсюдження деструктивної інформації в інтересах іноземних держав.

Важливим і необхідним для цього є вчасне виявлення, недопущення та припинення, серед іншого й шляхом проведення заходів запобіжного характеру, підготовки та поширення у вітчизняних ЗМІ, друкованих виданнях, мережі Інтернет (видання, соціальні мережі, блогосфера) інформаційних матеріалів, поліграфічної продукції із закликами до вчинення терористичних актів, насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, порушення територіальної цілісності, а також закликів, які розпалюють національну, расову чи релігійну ворожнечу, пропагують ідеї расизму, ксенофобії та екстремізму або інші протиправні діяння.

Доцільним є впровадження заходів з попередження та зменшення наслідків імовірних руйнівних процесів у державі, які спричинені негативною інформаційною

роботою окремих представників вітчизняних навколо медійних громадських організацій, мас-медійних структур, журналістських професійних спілок та рухів, запобігання їх впливу на розвиток суспільно-політичної, соціально-економічної, етноконфесійної ситуації в державі [41, С. 26-27].

ВИСНОВКИ

XXI сторіччя характеризується наявністю новітніх форм та методів збройного протистояння між країнами за для реалізації їх геополітичних інтересів на міжнародній арені. Однією з таких форм є гібридна війна – поняття, що включає в себе синтез класичної війни та ведення війни нетрадиційними способами, зокрема: підтримка лояльних політичних сил у внутрішньому середовищі держави, внутрішньополітичний розкол громадянського суспільства, використання пропаганди та інформаційних «фейків», підбурювання громадянського конфлікту, інформаційний тиск та відкрита військова агресія.

У результаті проведеного дослідження вдалося зробити такі висновки:

1. Проаналізувавши дефініції поняття «Гібридна війна» зауважимо, що її важко ідентифікувати через розмитість меж між війною та миром; та водночас така форма війни менш затратна та ризикована, оскільки витрати на фінансування інструментів дезінформації менші, ніж витрати на забезпечення повномасштабного збройного конфлікту. Найважливішою сферою реалізації гібридної війни є сфера культури та цивілізаційних цінностей країни. Увага акцентується на зниженні культурно-інтелектуальних вимог щодо формування інформаційних матеріалів для широкої аудиторії, тобто важливою стає форма подачі, а не зміст. Метою гібридної війни є інформаційно-психологічний вплив на противника: зламати його моральний дух, дезінформувати і в результаті отримати перемогу з мінімальною кількістю жертв та витрачених ресурсів

2. Дослідження інформаційного чинника гібридної війни продемонструвало, що протидіяти інформаційним впливам можливо на двох рівнях: особистісному та державному. Зокрема, протидія Україною російським інформаційним впливам здійснюється через реалізацію загальнонаціональної інформаційної політики; поширення української інформації в міжнародному інформаційному просторі із застосуванням сучасних технологій; формування та захист сприятливого іміджу

України за допомогою сучасних технологій; обмеження обсягу російської інформації, що впливає на населення всієї України; покращення якості та кількості українського продукту (цікаві телепрограми, репортажі відомих людей, друкована продукція тощо); проведення боротьби з фейковими інформаційними повідомленнями.

3. Аналіз міжнародного досвіду боротьби з дезінформацією, зокрема Литви, Німеччини, Казахстану, та вітчизняний досвід продемонстрував необхідність розробки стратегії інформаційної політики держави, створення державних структур щодо виявлення, недопущення та спростування фейкової інформації, підвищення рівня медіа-грамотності населення країни для зниження інформаційного тиску країни-агресора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1. O. Wasiuta, S. Wasiuta. Wojna informacyjna zagrożeniem dla bezpieczeństwa ludzkości (rep.up. Krakow.pl, 2017) <http://www.irjournal.pl/.pdf>
2. Nations Against Disinformation: запуск нового креативного інструменту з протидії дезінформації. – URL: <https://mfa.gov.ua/news/nations-against-disinformation-zapusk-novogo-kreativnogo-instrumentu-z-protidiyi-dezinformaciyi>
3. SPRAVDI. – URL: <https://t.me/spravdi>
4. Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. редкол.), Л. І. Кормич (голов. ред.), А. В. Полухіна (відп. ред.) [та ін.] ; НУ «ОЮА», Південноукр. центр гендер. проблем. – Одеса : Фенікс, 2016. – Вип. 58. – С. 66-76.
5. Арзумян Р. Визначення війни у 21 столітті. Огляд XXI щорічної конференції зі стратегії Інституту стратегічних досліджень Армійського військового коледжу, 6-8 квітня 2010 р. / Р.В. Арзумян. – Єреван, 2011. – 60 с.
6. В Україні створили два центри боротьби з дезінформацією : Anadolu Agency. 17 березня 2021. – URL: <https://inlnk.ru/l0XmLA>
7. Воробйова І. Інформаційно-психологічна зброя як самостійний засіб ведення інформаційно-психологічної війни // Системи озброєння і військова техніка. – 2010. – № 1. – С. 141-144.
8. Галин Л., Соколов А., Новачків Н. ВВС США у війні в Перській затоці // Закордонний військовий огляд. – 1992. № 9. – С. 35-41
9. Гетьманчук М. П. «Гібридна війна» Росії проти України: інформаційний аспект // Військово-науковий вісник. – 2017. – Вип. 27. – С. 296-307. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnv_2017_27_23.
10. Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки : навчальний посібник / за заг. ред. В. О. Жадька ; ред.-упор. : О. І. Харитоненко, Ю. С. Полтавець. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. – 356 с.
11. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської

геостратегії реваншу. – URL: https://dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geos-trategiyi-revanshu-_html

12. Данілов розповів, як запускають Центр протидії дезінформації (18 червня 2021). – URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3267259-danilov-rozpoviv-ak-zapuskaut-centr-protidiidezinformacii.html>

13. Євросоюз розробив план протидії дезінформації в мережі Інтернет. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/eu-misinformationfake/29740123.htm>

14. Закон України «Про друковані засоби масової інформації (преси) в Україні». – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12#Text>

15. Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України»: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80>

16. Золотар О. Особливості інформаційної безпеки людини в умовах гібридної війни. // Інформація і право. – № 3(22). –2017. – С. 124-131

17. Іванов В., Москаленко А. З., Губерський Л. В. Основи масово-інформаційної діяльності : підручник. – Київ, 1999. – 634 с.

18. Ільяшов О. Війни майбутнього як об'єкт наукових досліджень // Наука і оборона.– 2008.– № 2.– С. 36–40.

19. Інформаційна складова гібридної війни – погляд з Донбасу. – URL <https://novosti.dn.ua/ru/article/4889-informaciynna-skladova-gibrydnoi-viynu-poglyad-z-donbasu#>

20. Інформаційна складова гібридної війни проти України: сучасні виклики та загрози <https://matrix-info.com/informatsijna-skladova-gibrydnoyi-vijny-protu-ukrayiny-suchasni-vyklyky-ta-zagrozy>

21. Історія інформаційно-психологічного протиборства : підруч. / [Я. М. Жарков, Л. Ф. Компанцева, В. В. Остроухов В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Є. Д. Скулиш] ; за заг. ред. д.ю.н., проф., засл. юриста України Є. Д. Скулиша. – Київ : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2012. – 212 с.

22. Колесов Е. Інформаційна війна у воєнних конфліктах другої половини ХХ

століття: історичний аспект. – К.: Націонал. акад. оборони України, 2007. – 345 с.

23. Конституція України від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. С. 141.

24. Копан О., Мельник В. Інформаційно-психологічна війна як засіб маніпулювання людською свідомістю. // Інформація і право. – № 2(17). – 2016. – С. 92-98.

25. Корабльова В. Медіаконструювання соціальної реальності: ідеологічний ракурс // Гуманістичний часопис. – 2012. – № 4. – С. 54-61. – URL: <https://khai.edu>

26. Кримінальний кодекс Республіки Казахстан містить статтю 274 «Поширення завідомо неправдивої інформації». URL: <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/K1400000226#z1017>

27. Кріслата О. Гібридна війна та її інформаційна складова. // Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства. – 2018. – Вип. 8. – С. 190-199. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2018_8_14

28. Кундеус О. Інформаційна складова «гібридної» війни РФ проти України // Гілея: науковий вісник. – 2018. – Вип. 130. – С. 431-435.

29. Курбан О. Сучасні інформаційні війни в мережевому он-лайн просторі [Текст]: навчальний посібник. – Київ: ВІКНУ, 2016. – 286 с.

30. Курило В., Савченко С. Інформаційна агресія в контексті гібридної війни на сході України // Education and pedagogical sciences. – 2017. – № 2. – С. 5-13.

31. Лисецький Ю., Старовойтенко О., Семенюк Ю., Павленко Д. Гібридні війни. Компоненти та особливості. // Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. – Том 32 (71). – № 5. – 2021. – С. 63-71.

32. Лібікі М. Що таке інформаційна війна? // Військо України. – 2014. – URL: <http://viysko.com.ua/tehnologiji-voyen/martin-libiki-shho-take-informacijna-vijna>

33. Ліпатов І. Забезпечення інформаційно-психологічної безпеки військовослужбовців Національної гвардії України від загроз і факторів

деструктивного впливу // Честь і закон. – 2015. – № 2. – С. 58-63.

34. Любиченко О. Гібридна війна Росії проти України: інформаційний аспект. // Наукові перспективи. – № 9(27). – 2022. – С. 139-147.

35. Магда Є. Гібридна війна : вижити і перемогти – Х. : Віват, 2015. – 304 с.

36. Магда Є. Гібридна війна: сутність і структура феномену // Міжнародні відносини: Серія «Політичні науки». – 2014. – № 4. – URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/0/view/2489/2220.

37. Максимович М. Медійні аспекти путінської аудіовізуальної пропаганди. // Теле- та радіожурналістика. – 2015. – Вип. 14. – С. 195-202

38. Маляренко В. Кращі практики зарубіжного досвіду боротьби з фейками та дезінформацією// Інформація і право. – № 3(38) (2021). – С. 21-27.

39. Методичні матеріали з воєнно-ідеологічної підготовки особового складу збройних сил України на 2015 навчальний рік. – URL: mil.univ.kiev.ua/files/67_1074163600.doc.

40. МІП: Спецслужбам прочитали лекцію з інформаційної складової гібридної війни. – URL: <https://www.mkip.gov.ua/news/2329.html>

41. На Буковині заговорили про територіальну автономію // ESPRESO.TV. – 2016. – 20.06. – URL: <http://espresso.tv/news>

42. Найбільш вражаючі приклади інформаційних війн XXI століття. URL: <https://cutt.ly/LHwAatQ>

43. Напрями та принципи роботи Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. – URL: <https://detector.media/infospace/article/186524/2021-03-31-napryamy-ta-pryntsypu-roboty-tsentru-strategichnykh-komunikatsiy-ta-informatsiynoi-bezpeky-prezentatsiya/>

44. Носов В., Манжай О. Окремі аспекти протидії інформаційній війні в Україні. Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні. – Вип. 1 (29). – 2015. – С. 26-32.

45. Папа Римський Франциск закликав до «журналістики за мир» у відповідь

на загрози фейкових новин, які процвітають за відсутності здорової конкуренції ЗМІ. – URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2388955-papa-rimskijskazav-ak-moze-podolati-fejkovi-novini.html>

46. Петренко О. Інтернет як субпростір суспільства: структури та процеси: дис. ... канд. соціол. наук. Старобільськ, 2017. URL: <http://dissertations.karazin.ua/sociology/resources/.pdf>

47. Піддубняк О. С. Інформаційна безпека в умовах гібридної війни. «Політ. Сучасні проблеми науки». Міжнар. науково-практ. конф. молодих членів і студентів, м. Київ, 7 квіт. 2023 р. Київ, 2023. С. 122–124. URL: http://fmv.nau.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/Політ_ФМВ_2023.pdf

48. Piddubnyak O. Information and communication technologies in the modern international relations. «Політ. Сучасні проблеми науки»: Міжнародна науково-практична конференція молодих членів і студентів, Київ, 6 April 2021. Київ, 2021. P. 76–77. URL: <http://fmv.nau.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/Політ-2021.pdf>

49. Почепцов Г. Інформаційна політика. – 2-ге вид., стер. – Київ : Знання, 2008. – 663 с.

50. Пригорницька О. Фейкова інформація в соціальних медіа: виявлення, оцінка, протидія // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – 2017. – Вип. 48. – С. 439-452.

51. Про протидію дезінформації: Презентація законопроекту. Міністерство культури, молоді та спорту України : Київ, 2020. 29 с.

52. Протидія дезінформації в інтернеті: куди рухатися Україні? – URL: https://dslua.org/wp-content/uploads/2022/01/DSLUA_Disinformation_Ukraine_Report.pdf

53. Радковець Ю. Ознаки технологій «гібридної війни» в агресивних діях Росії проти України. – URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/nauio_2014_3_8.pdf.

54. Рижук О. Інформаційна складова в російській політиці щодо України як підготовка до інформаційної та гібридної війни // S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe : електронний науково-практичний журнал / редкол.: Д.

Маршалек-Кава (голов. ред.), Д. В. Яковлев (відп. ред.); НУ «ОЮА». – Одеса, 2018. – Вип. 9. – С. 45-47.

55. Розкрито найбільшу дезінформаційну кампанію росії: ціла мережа фейкових ЗМІ / Слово і діло. – 28 вересня 2022. – URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/09/28/novyna/bezpeka/rozkryto-najbilshu-dezinformacijnu-kampaniyu-rosiyi-czila-merezha-fejkovykh-zmi>

56. Саприкін О. Інформаційна експансія, інформаційна війна та інформаційна атака у засобах масової інформації на прикладі Євро-2012 // Вісник Книжкової палати. – 2013. – № 1. – С. 40-43

57. Сасин Г. Інформаційна війна: сутність, засоби реалізації, результати та можливості протидії (на прикладі російської експансії в український простір) // Грані. – 2015. – № 3. – С. 18-23.

58. СБУ щодо масового поширення фейків в українському інформпросторі // Служба безпеки України. – 2022. – 23.02. – URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-shchodo-masovoho-poshyrennia-feikiv-v-ukrainskomu-informprostorі>

59. Сидор Ю. Інформаційні війни як виклик міжнародній безпеці // Актуальні проблеми країнознавчої науки : матеріали I Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Луцьк, 9–10 жовтня 2014 р.) / за ред. В. Й. Лажніка. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – С. 148-151.

60. Стаття 278 ЦКУ від 16.01.2003 № 435-IV. Заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права. – URL: https://kodeksy.com.ua/tsivil_nij_kodeks_ukraini/statja-278.htm

61. Требін М. «Гібридна» війна як нова українська реальність // Український соціум. – 2014. – № 3. – С. 113-127. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2014_3_13

62. Тронько О., Довгаль Ю. Зарубіжний досвід боротьби з фейками та дезінформацією // Порівняльно-аналітичне право: електронне наукове видання. – №2. – 2019. – Ужгород: Ужгородський національний університет. – С. 178-182.

63. У Китаї Державне управління з питань кібербезпеки у 2016 році видало

постанову з питань запобігання і недопущення поширення неправдивих інформаційних повідомлень в інтернет-просторі. – URL: <https://www.reuters.com/article/us-china-parliament-cyber/china-adopts-cyber-security-law-in-face-of-overseas-opposition-idUSKBN132049>.

64. Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Маріуполь, 9 черв. 2017 р.). – Маріуполь: ДонДУУ, 2017. – 311 с.

65. Український медіаландшафт – 2015: аналітичний звіт / За ред. В. Іванова. – Київ: ФКА, АУП, 2015. – URL: https://www.aup.com.ua/upd/kas_43639-1522-13-30.pdf

66. Феськов І. Основні методи ведення гібридної війни в сучасному інформаційному суспільстві // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. редкол.), Л. І. Кормич (голов. ред.), А. В. Полухіна (відп. ред.) [та ін.] ; НУ «ОЮА», Південноукр. центр гендер. проблем. – Одеса : Фенікс, 2016. – Вип. 58. – С. 66-76.

67. Христенко В. Маніпулювання свідомістю в умовах гібридної війни: психологічний аспект. – URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/5929/1/Khrystenko_monogr.pdf

68. Центр із багатьма невідомими. Як новий орган при РНБО боротиметься з фейками та дезінформацією: Hromadske. 16 березня 2021. – URL: <https://hromadske.ua/ru/posts/vojna-mozhet-zavershitsya-bystree-chemnogie-dumayut-esli-ukraina-poluchit-oruzhie-zelenskij>

69. Центр протидії дезінформації при РНБО України. – URL: <https://www.facebook.com/cpd.official>

70. Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки при МКІП очолить Любов Цибульська (19 березня 2021). – URL: <https://mkip.gov.ua/news/5182>

71. Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. – URL: <https://www.facebook.com/StratcomCentreUA/>

72. Центр стратегічних комунікацій. – URL: <https://spravdi.gov.ua/>

73. Черниш Р. Правовий досвід країн європейського союзу у сфері протидії поширенню фейкової інформації. // Підприємництво, господарство і право. – 2019. – № 10. – С. 123-128.

74. Юськів Х. Теоретико-методологічні засади визначення та український контекст «гібридної війни» Російської федерації на підтримку терористичних організацій «Донецька народна республіка» й «Луганська народна республіка». Анексія Автономної Республіки Крим і Війна на Донбасі. 2014 – 2015 рр. [Текст] : зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук. військ.-істор. конф., 23 вересня 2015 р. С. 196-199

75. Ющенко О. Україна має виграти інформаційну війну // Україна третє тисячоліття. - 2014. - № 3. - С. 21-23. По-руски

76. Як Євросоюз протидіє російській пропаганді. – URL: <https://icps.com.ua/yak-vrosoyuz-protydi-rosiyskiy-propahandi/>

77. Які фейки про російсько-українську війну поширює кремлівська пропаганда? // Суспільне. Новини. – 2022. – 18.02. – URL: <https://suspilne.media/208583-aki-fejki-pro-rosijsko-ukrainsku-vijnu-posirue-kremlivska-propaganda-komentue-analitikina/>